

Izvorni naučni članak
UDK 159.922.7.072:355.48(497.6)

TRAUMATIZOVANA DJECA U BOSANSKO- HERCEGOVAČKIM VRTIĆIMA I ZADOVOLJAVANJE NJIHOVIH POTREBA

Doc. dr Jovanka Bevanda¹⁷⁶
Nezavisni univerzitet Banja Luka

Sažetak: Neki vaspitači u bosanskohercegovačkim vrtićima konstatuju da njihovi vaspitanici ispoljavaju više znakova straha, tuge, depresije, uznemirenosti, agresivnosti, da se više izoluju i teže uklapaju u grupu, da mucaju, da se teže koncentrišu na igru i učenje nego što je to bio slučaj sa djecom istog uzrasta prije rata. Danas je, po njima, još veći broj te djece koja ispoljavaju ovakva ponašanja. Neki autori dovode u vezu postojanje transmisije međugeneracijskog traumatizma, s jedne strane, i s druge, činjenicu da život nastavlja da svakodnevno ranjava ovu djecu, kao i njihove roditelje.

Polazeći od saznanja da prosvetni radnici koji istinski zadovoljavaju osnovne dječje potrebe, uspijevaju da stvore „terapeutsko okruženje“ i tako im pomažu, autor propituje mogućnosti i načine zadovoljavanja dječjih potreba u bosanskohercegovačkim vrtićima. Riječ je o dobroj i personalizovanoj relaciji sa vaspitačima, o potrebi za sigurnošću, o priznanju djeteta od strane vaspitača, te o sticanju znanja, ali na djetetu primjeren način.

Ključne riječi: *osnovne dječje potrebe, personalizovana relacija, potreba za saznanjem, teorija vezivanja, politraumatizam, međugeneracijski traumatizam.*

TRAUMATIZED CHILDREN IN THE BOSNIAN KINDERGARTENS AND SATISFACTION OF THEIR NEEDS

Abstract: Some teachers in Bosnian kindergartens state that the kindergarten children exhibit more signs of fear, sadness, depression, anxiety, aggressiveness, they get more isolated and harder to fit into the group, they stutter, it is difficult for them to concentrate on the play and learning than it was the case with children the same age before the war. Today, according to them, there is even greater number of children who exhibit such behaviors. Some authors have associated the existence of intergenerational transmission of accidents on the one hand, on the other, the fact that every day life continues to wound the children and their parents.

Starting from the knowledge that teachers who truly meet children's basic needs manage to create a "therapeutic environment" and in doing so help them, the author examines the possibilities and ways of meeting children's needs in the Bosnian schools. It includes a good and personalized relationship with the teachers, the need for security, the acknowledgement of the child by teachers and the acquisition of knowledge, but on appropriate way for children.

Key words: *children's basic needs, personalized relationships, the need for knowledge, theory of bonding, politraumatism, intergenerational trauma.*

---

¹⁷⁶ Doktor pedagogije, profesor na Univerzitetu

Uvod

U Bosni i Hercegovini podjele, tenzije i sukobi interesa nisu se još ugasili. Intelektualni krugovi Srba, Hrvata i Bošnjaka, nezavisno jedni od drugih, tragaju za identitetima svojih naroda, prenaplašeno njeguju svoje kulture i jezike, a narodi brinu o budućnosti. Tako je "njegovanje" jezika, u svakoj od ovih zajednica, dokaz intelektualnog uspjeha i nacionalne pripadnosti pojedinca zajednici. Različite političke strukture su učinile da u vaspitno-obrazovnom sistemu postoje tri jezika, tri nacionalna programa i različiti nacionalni udžbenici koji su usredsređeni na kulturu samo jednog naroda, a u školama se stvara i podučava selektivna, nacionalna istorija. "Dvije škole pod jednim krovom", kojih u Bosni i Hercegovini ima još oko 37 (Selimović, Sofović: 2010), primjer je školske, nacionalne i vjerske podijeljenosti". Ovakav vaspitno-obrazovni sistem, nerijetko podlozan političkim uticajima, umjesto vaspitanja u duhu tolerancije i zajedništva, postaje mjesto predrasuda i netrpeljivosti prema drugima. U stvari, izgleda da je rat u Bosni i Hercegovini promijenio samo izgled, i da se nastavlja, pored ostalog, i preko školskih nacionalnih sistema. Škole ne služe samo za sticanje znanja, one su više vektori moralnog, političkog i religijskog vaspitanja.¹⁷⁷

S druge strane, institucije su pretrpjele značajne promjene, a službe socijalne, medicinske i psihološke zaštite i pomoći su nedovoljne i slabo organizovane. Opšte siromaštvo u zemlji, visok procenat nezaposlenosti, naročito mladih i žena, dominacija muškaraca, regresivni mentalitet - sve to vraća ovo društvo unazad, pojačavajući one društvene i porodične odnose koji sve više podsjećaju na anahrone. U ovakvom kontekstu, za ženu koja ne radi, ne ostaje ništa drugo nego da se brine o djeci. Za posljedicu imamo činjenicu da predškolsko vaspitanje i obrazovanje nije dovoljno razvijeno, ali i shvatanje nekih da ono nije ni neophodno. U vezi s tim, predškolske ustanove su nedovoljne, rigidno organizovane, postoje uglavnom u gradovima, a ono što najviše zabrinjava – ne pohađa ih više od 6 % djece postojeće bosanskohercegovačke populacije (OSCE: 2005).

Pa ipak, stručnjaci za rani uzrast procjenjuju, suprotno istaknutome, da su one neophodne, naročito za djecu kod koje se ispoljavaju različite poteškoće u razvoju, ili koja su na različite načine traumatizovana. U ovom kontekstu, neki autori insistiraju na značaju pomoći koju mogu pružiti prosvetni radnici (Laor i Wolmer: 2002; Neugebauer: 2002), jer su baš oni u poziciji da mogu primijetiti pojavu razvojnih poteškoća ili simptoma traumatizma kod djece. I tako u svakodnevnom radu sa djecom, naročito s onom čiji je razvoj otežan, neki bosanskohercegovački vaspitači čine napor u iznalaženju načina da im pomognu. Utoliko više što su svjedoci promjena strukture i funkcija savremene porodice, kao i višestrukih poteškoća s kojima se ona danas suočava.

---

¹⁷⁷ U nekim sredinama u BiH postoji jaka tendencija da se religijsko vaspitanje uvede, ili je već uvedeno, u predškolske ustanove.

1. Teorijski pristup problemu

U toku ratnih sukoba na području bivše Jugoslavije između 1991. i 1999. godine, više stotina hiljada ljudi su izgubili živote, od kojih više od 100.000 u Bosni i Hercegovini (ICRC, 1999) ([Revue internationale de la Croix-Rouge](#)). Posljedično, većina ljudi u BiH izgubila je najmanje jednog člana porodice. Prema UNICEF-ovom izvještaju 2000. godine, više od 1,5 milion ljudi su izbjegli i imaju potrebu za pomoći. Oni su izgubili svoju imovinu, ne rade, a ukoliko i rade, to je posao koji ni približno ne odgovara njihovim kvalifikacijama. S druge strane, veliki broj ovih ljudi pretrpio je traumatske događaje, ili je bio svjedok maltretiranja ili ranjavanja drugih. Oko 350.000 njih još uvijek žive kao izbjeglice u različitim zemljama. Poražavajući su podaci vezani za povratak u 106 opština: 70% povratnika živi na granicama preživljavanja, među njima je 143.000 beskućnika, a postoji još i 16.000 neidentifikovanih porodica. U Univerzalnom periodičnom pregledu o stanju ljudskih prava u BiH, sačinjenom krajem 2009. godine, istaknuto je da je BiH zemlja sa najizraženijim izbjegličko-raseljeničkim problemom u Evropi (Elektronski mediji, juni 2010.) (Selimović, Sofović: 2010).

Što se djece tiče, podaci Zavoda za statistiku BiH od 2010. godine ukazuju na veliki procenat siromaštva: u Federaciji BiH 18,00%, u Republici Srpskoj 20,00% i u Distriktu Brčko 27,00% u 2009. godini. Budući da nedostaje jedinstvena baza podataka o korisnicima socijalne zaštite, procjenjuje se da se broj djece bez roditeljskog staranja kreće između 3.000 i 4.000. Različiti su uzroci gubitka roditeljskog staranja, ali su najbrojnija djeca iz socioekonomski ugroženih porodica. Isto tako, ne postoje pouzdani podaci o porodicama pod rizikom i djeci kojoj prijeti gubitak roditeljskog staranja, ali se procjenjuje da je njihov broj oko 113.600, što je izuzetno veliki broj.

Podaci dobiveni na osnovu istraživanja nekih nevladinih organizacija govore da je svako treće ili četvrto dijete u BiH zlostavljano, da je skoro 6% djece u dobi od 5 do 14 godina uključeno u neku aktivnost dječijeg rada. U projektu "Zaštita djece izložene riziku i djece u kontaktu sa pravosudnim sistemom u BiH," konstatuje se da su djeca u BiH sve više izložena nasilju u porodici, školi i ulici, porocima narkomanije i alkoholizma, a da su izloženost pedofiliji, pornografiji i nepoželjnom seksualnom materijalu na internetu u stalnom porastu.

Ovi podci, iako je riječ o samo skromnom izboru, nedvosmisleno sugerišu, s jedne strane, da je veliki procenat populacije bio izložen riziku mentalnog zdravlja i psihosocijalnog funkcionisanja uslijed posljedica rata, i, s druge strane, da su i današnja djeca u BiH još uvijek izložena različitim vrstama traumatizma, pa i onog koji im njihovi roditelji u naslijeđe kontinuirano prenose.

Za vrijeme rata, kao i neko vrijeme poslije njega, mnogi psihosocijalni programi bili su primijenjeni, kako bi pomogli stanovništvu BiH i djeci svih uzrasta. Među njima, UNICEF je od 1992. do 1999.

godine inicirao i podržao veliki broj odgovarajućih programa za osnovne i srednje škole (Stuvland*, Duraković-Belko: 2000)¹⁷⁸. Jedno drugo istraživanje, realizovano u Sarajevu (Đapić, 2002: 23-36), konstatovalo je politraumatizam djece: sindrom ponavljanja, veliku iritabilnost, poremećaje sna, sindrome izbjegavanja i depresije. Autor ističe: "Životne poteškoće koje će uslijediti poslije rata i koje će uzdrmati sudbinu ove djece u različitim domenima - ekonomskom, socijalnom, porodičnom - prijete da dovedu u opasnost njihov razvoj i učenje na duži rok."

Na ovu konstataciju logično se nadovezuje pitanje: kako danas funkcionišu djeca čiji se roditelji sa poteškoćama oslobađaju posljedica rata, i da li su i oni nosioci traumatizma koji su im njihovi roditelji "dali u naslijeđe"? Jer UNICEF-ov izvještaj (2006a) pokazuje da vrijeme ne liječi traume, a što potvrđuju i istraživači Zajde (1995), Adelman (2000) i Tisseron (2004). Ovo pitanje je utoliko važnije što programi psihosocijalne pomoći djeci danas više ne postoje, kao, čini mi se, ni svijest da se traumatizam lako prenosi sa generacije na generaciju.

Zato, u nedostatku profesionalaca mentalnog zdravlja, važna je podrška koju djeci mogu pružiti prosvetni radnici, na čemu insistiraju i autori (Laor i Wolmer, 2002; Neugebauer, 2002). Pojedni autori podvlače da se takva pomoć najbolje može pružiti u dobroj relaciji sa učiteljem/vaspitačem, koja, kao takva, ulijeva sigurnost i povjerenje traumatizovanom djetetu (Laor i Wolmer, 2002; Udwin, Boyle, Yule, Bolton, O'Ryan, 2000; Vernberg, 1996; Rutter, 2000). U jednom priručniku objavljenom od strane UNICEF-a, (Macksoud, 1993) podvlači se suštinska uloga koju prosvetni radnici mogu odigrati u stvaranju "terapeutskog okruženja." Osnovni cilj je da svojim djelovanjem stvaraju klimu povjerenja i sigurnosti među učenicima i da su prema njima prijateljski naklonjeni (Kos i Derviškić-Jovanović, 1998).

Bosanskohercegovački vaspitači, u jednom istraživanju, navode da i petnaeset godina poslije rata mnoga djeca pokazuju znakove straha, tuge, depresije, znakove uznemirenosti, agresivnosti, anksioznosti; da se mnoga teško koncentrišu na igru i učenje, da neka mucaju, da se izoluju i teško uklapaju u grupu.... Ovakva ponašanja su prisutna, prema njihovim iskazima, u većoj mjeri, a i broj djece koja ih ispoljavaju veći je danas nego prije rata. (Bevanda, doktorska disertacija, 2009). Izgleda da njihov svakodnevni život nastavlja da ranjava i roditelje i djecu, s jedne strane, i da istovremeno postoji transmisija međugeneracijskog traumatizma¹⁷⁹, s druge strane (Đapić, 2002).

---

*Centar za kriznu psihologiju, Oslo, Norveška.

¹⁷⁸ Stuvland, Duraković-Belko, 2000, *Psihosocijalne posljedice rata*, Rezultati empirijskih istraživanja provedenih na području bivše Jugoslavije, Sarajevo, <http://www.psih.org>). Ova studija predstavlja dio interne evaluacije Unicefovih psihosocijalnih programa u Bosni i Hercegovini.

¹⁷⁹ U upotrebi riječi "traumatizam", nastojim da razlikujem dvije činjenice: "biti izložen traumatskim događajima" i "psihički loše funkcionisati." Jer mnogi se spontano oporave čak i od posttraumatskog stresa.

2. Metodološki okvir istraživanja

Ovi su nalazi samo neki od razloga zašto sam se interesovala za zadovoljavanje **osnovnih dječjih potreba** u predškolskim bosansko-hercegovačkim ustanovama. Pošla sam od saznanja - da vaspitači koji istinski zadovoljavaju osnovne dječje potrebe, uspijevaju istovremeno da stvore "terapeutsko okruženje," i da im tako pomažu. Pritom sam se oslonila na Bolbijevu Teoriju vezivanja (Bowlby, 1969), kao i na njen čuveni uspjeh u eksperimentalnoj fazi razvoja (Ainsworth, 1978, Main, 1985, Van den Boom, 1994). Poznato je da su ovi radovi aktuelizovali značaj zadovoljavanja osnovnih potreba u dječjem razvoju. U stvari, nalaz da dobra relacija majka/dijete zadovoljava, pored bioloških, i stvarne psihološke potrebe, koje su jednako **bitne** i jednako **osnovne** kao i biološke, i koje karakterišu ljudsko biće bez obzira na rasnu ili kulturnu pripadnost, rezultat je istraživanja ove teorije, koja je istovremeno revolucionisala i jednu drugu - **Teoriju potreba**. Imajući u vidu da se u pedagoškoj relaciji, naročito onoj na najranijem uzrastu djeteta, ponavlja nešto od onoga što karakteriše njegovu relaciju sa roditeljima, željela sam da u bosanskohercegovačkim predškolskim vrtićima steknem realan uvid u kvalitet odgovora vaspitača na dječje potrebe. Riječ je o **dobroj i personalizovanoj relaciji** sa vaspitačem, o **potrebi za sigurnošću**, o **priznanju djeteta od vaspitača**, te o **potrebi za sticanju saznanjem**, čije zadovoljavanje bi se trebalo odvijati na djetetu primjeren način.¹⁸⁰

Prikupljeni podaci su proizašli iz tri osnovna izvora. Prvi i osnovni su dobiveni na osnovu posmatranja djece i vaspitača, njihovog zajedničkog rada i njihovih odnosa. Zatim sam ih kompletirala razgovorima sa vaspitačima i drugim odgovornim osobljem u predškolskim ustanovama. Treći izvor su dječji radovi : crteži, slike, makete i igračke koje su oni sami stvarali. Riječju, kvalitet relacije između djece i vaspitača, odnos vaspitača i roditelja, pedagoški rad sa djecom u pet vrtića Republike Srpske i u pet Federacije BiH, bili su predmet moga interesovanja, kako bih stekla uvid u zadovoljavanje navedenih dječjih potreba u institucionalnim uslovima. Kvalitativna analiza prikupljenih podataka najbolje je odgovarala prirodi ovog istraživanja.

3. Rezultati istraživanja

3. 1. Odnos vaspitač/dijete

Pitanje odnosa vaspitača i djeteta bila je konstanta u opservacijama ovog istraživanja, kao i u razgovorima sa vaspitačima. Pored dobivenih podataka, koji slijede, u ovom momentu mi se čini vrijednom ilustracijom navedenog pitanja mišljenje francuskih istraživača u oblasti učenja čitanja u najstarijoj uzrasnoj grupi Materinske škole, što odgovara našoj najstarijoj vrtićkoj grupi (Friedrich, J.- M., Héliéna, Ch., 2005: 7). Autori ističu: "Ne

---

¹⁸⁰ Moja doktorska disertacija, odbranjena u Francuskoj 2009. godine, je komparativna istraživačka studija vezana za zadovoljavanje osnovnih dječjih potreba u predškolskim konfiguracijama: Bosne i Hercegovine, Francuske, Zemalja Beneluksa i Nordijskih zemalja.

postoje "dobre" ili "loše" metode čitanja; suprotno tome, postoje "dobre" i "loše" relacije odrasli/dijete, koje su odlučujuće što se tiče efikasnosti našeg nastavnog rada".

Bosanskohercegovački vaspitači, sa kojima smo razgovarali, smatraju da je za dijete bitna klima u kojoj se ono osjeća sigurnim i prihvaćenim u svojoj grupi i u ustanovi. Štaviše, neki podvlače da u predškolskoj ustanovi treba da postoji atmosfera, pa čak i organizacija prostorija za najmlađi uzrast, koji su slični porodičnim, kako bi se olakšao i učinio uspješnim taj 'prelaz' djeteta od porodičnog ka institucionalnom životu i radu. I zato je potrebno, izričiti su vaspitači, biti veoma pažljiv u odnosu sa svakim djetetom. Oni jednako misle da poziv vaspitača obuhvata i izvjesnu ulogu zamjene za roditelja, naročito zbog činjenice što su djeca i roditelji, u najvećem broju slučajeva, realno odvojeni jedni od drugih tokom čitavog dana. Iskaz jedne banjalučke vaspitačice će nam dovoljno reći o njenoj ulozi i odnosu sa djecom, odnosno o tome kako ih ona doživljava.

U bosanskohercegovačkim vrtićima vaspitači provode 11 sati dnevno sa djecom svoje grupe: od 6,30 do 17,30. To im omogućava da dobro upoznaju svako dijete. Da bi to postigli dovoljno im je da se jednostavno interesuju za dijete, za to kako se ono osjeća, kako radi. "U suprotnom, zašto se baviti ovim zanimanjem?" Ton kojim je govorila vaspitačica naveo me je da pomislimo da je riječ o diskretnoj kritici upućenoj onima koji se nedovoljno interesuju za dijete sa kojim rade, ili o onima koji umanjuju zahtjevnost ovog zanimanja. [Jer u vrijeme kad se ova vaspitačica opredjeljivala za svoje zanimanje vodilo se računa o stvarnoj motivaciji njegovog izbora.] Što se tiče mogućnosti upoznavanja djece, prema vaspitačici, dovoljno je da se obrati pažnja na njihovo ponašanje u cjelini kao i na njihove crteže. Pokazala mi je više crteža. Na jednom dječak spava u svom krevetiću. Vaspitačica mi je rekla da ga je pitala kada to on spava, noću ili danju. Pošto je odgovor bio da spava danju, ona ga je ponovo pitala da li je to u kući ili u vrtiću. Izjavivši da je to u vrtiću, vaspitačica je zaključila da se dijete u tom trenutku nije osjećalo dobro, i da je najvjerovatniji razlog tome da mu ona nije posvetila dovoljno pažnje. Ova vaspitačica me je uvjerila da je gajila stvarna osjećanja prema djeci svoje grupe i da ih je poznavala u toj mjeri da su neki "detalji izmicali i njihovim majkama". Imala je i jednu začuđujuću percepciju njihovih intelektualnih kapaciteta. Dakle, vezanost djece za nju, kao i njena vezanost za djecu, za nju je nešto "sasvim prirodno" i to joj, kako je rekla, pomaže u obavljanju ovog složenog posla.

I druge vaspitačice koje sam srela, imale su, manje više, bliske odnose sa djecom, što je zavisilo od njihove ličnosti, starosti, ili još od nekih drugih faktora. Jedna među njima, ilustracije radi, mi je rekla da joj neki roditelji telefoniraju i kući, i da je to za nju normalno ukoliko se radi o želji djeteta. Pošto sam istraživanje o istim dječjim potrebama realizovala i u francuskim jaslicama (5) i materinskim školama (5), a što nije predmet ovog rada, ipak ne mogu a da ne pomenem tu razliku između naših i

njihovih profesionalaca po pitanju "materinskog" odnosa prema djeci. Rijetki su profesori u francuskim materinskim školama koji dopuštaju ikakav "materinski" odnos sa djecom, iako je riječ, podvlačim, o malo djeci i o **materinskoj** školi. Većina ne dopušta bilo kakve emocije prema djetetu, ističući da one nisu majke i da to nije njihova uloga. U jaslicama je sasvim drugi odnos prema djetetu, što je ovdje, zbog ograničenog prostora, nemoguće elaborirati. Ukratko, moje objašnjenje bi bilo da je riječ i o različitim kulturološkim i profesionalnim sklonostima prosvetnih radnika jedne ili druge zemlje.

Za razliku od francuskih vaspitača, pokušaću "vidjeti" šta to čini naše tako osjetljivim za psihologiju djeteta i što ih motiviše da odgovaraju na njihove potrebe. Bez namjere da pravim piramidu uzročnosti, ističem prvo činjenicu da su naši vaspitači većinom vaspitačice, da su one žene i majke, i da su, shodno svojoj prirodi, sklone da saslušaju, da odgonetavaju što dijete osjeća i za čim ima potrebu u datom trenutku. U vezi s ovim, one mogu sasvim spontano da osjete afektivnu naklonost prema malom djetetu. Njihov svakodnevni rad kao i redovni kontakti sa djecom doprinise uzajamnoj bliskosti, što neki i konstatuju, što ih tako približava jednom materinskom odnosu bavljenja sa djecom. Njihovo stručno osposobljavanje, s druge strane, utiče na njihovo ponašanje, dajući im profesionalne kompetencije, znanja i umijeća, izazivajući u njima, prirodno, želju za uspjehom. Uostalom, ova profesija je oslojlena na ljudske relacije, i jedna je od onih koja stavlja dijete u centar profesionalne preokupacije, učeći ih time i respektu djeteta. Utoliko više što je riječ o veoma ranom uzrastu. I baš zato, kada vaspitači "rade" sa malom djecom, oni se ne bave samo njihovim trenutnim stanjima i osjećanjima, oni djeluju i na njihov razvoj, trenutni i budući, otvarajući time perspektivu budućeg, manje ili više uspješnog, školovanja. Jer ako je neko dijete zanemareno u vrtiću, to može negativno uticati na njegov razvoj, što može biti viđeno kao profesionalni neuspjeh vaspitača, što on, svakako, ne želi. Razumljivo je da odgovornost, ne na djetetu nego, vaspitaču.

3.2. Odnos vaspitač /roditelji

Naučna istraživanja nalaze, što je i razumljivo, pozitivan efekat uključivanja roditelja u školske aktivnosti svoje djece (LaRue Allen, 2000: 165). Opservacije u ovom radu su pružile podatke koliko su roditelji prisutni u dječjim ustanovama, a ponegdje i u radu svoje djece. Pored opservacija, navodim i stavove jednog rukovodećeg lica grupe vrtića "Djeca Sarajeva", čije sam odgovore sažela u jednu cjelinu:

"Pošto smo se susretali sa raznovrsnim problemima u našem radu, naročito neposredno poslije rata, koji su i sada prisutni, ali u izmijenjenom obliku, shvatili smo da nam je pomoć roditelja neophodna. Svjesni smo bili naše uloge i odgovornosti u iniciranju i poboljšavanju saradnje i komunikacije sa njima. U individualnim susretima, kao i na grupnim sastancima, objasnili smo šta mi to želimo da radimo sa njihovom djecom i kako to najbolje možemo da postignemo. Isto tako, izrazili smo našu želju

da oni učestvuju u radu sa djecom u konkretnim aktivnostima, naravno, prema svojim mogućnostima i određenim prilikama. Trebalo nam je da im pokažemo koliko to može biti važno za nas sve, a naročito za njihovu djecu. Naša se saradnja tako malo pomalo obogaćivala od trenutka kada su prvi roditelji prihvatili da uđu u prostorije dječjih dnevnih boravaka. Doprinos vaspitnom radu kao i profesionalne kompetencije i ideje nekih roditelja su s vremena na vrijeme obogaćivali naš rad. Neki su ulazili i u zajedničke projekte za vrtić. Organizovali smo sa roditeljima i druge oblike rada: izlete u prirodu, izlaske u dječje pozorište, radionice igara djece i roditelja, radionice pozorišta, radionice-konferencije o porodičnim funkcijama, susrete roditelja raznih vrtićkih grupa, i sl. Sve to i tome slično radili smo i radimo sa veoma skromnim sredstvima i dobrom voljom mnogih. Istovremeno, mi smo bili pažljivi prema doprinosu roditelja našem radu. Zahvalnice koje smo im dali, izrađene rukama njihove djece i javno iskazane, su im mnogo značile. Šta smo sve ovim postigli? Naš vaspitno-obrazovni rad, koji je često u društvu, a i kod roditelja omalovažavan, postao je vidljiviji, roditelji su stekli mnogo jasniji uvid u njega. U isto vrijeme, postignuto je i veće učešće roditelja u radu **sa i za** djecu i poboljšana je ukupna saradnja s njima. Povećana je, čini nam se, i svijest roditelja o njihovoj ulozi u vaspitanju djece. Utoliko više što postoji veoma prisutna ideja i žurba roditelja u vezi sa ranim učenjem čitanja i pisanja njihove djece."

Vaspitači obuhvaćeni ovim istraživanjem su ukazali i na jedno drugo viđenje roditelja aktuelne predškolske djece. Jer, porodica se poslije rata, kao što je poznato, našla u centru višedimenzionalnih promjena. Vaspitači su u situaciji da primaju djecu najrazličitijih porodica - od onih koji mogu da odgovorno obavljaju roditeljske funkcije do onih koji su u veoma teškoj situaciji: razvedeni, nepotpuna porodica, konzumacija alkohola i droge, otac odsutan, otac u zatvoru, bolest u porodici, nezaposlenost oba roditelja, invalidnost nekog od roditelja, itd. Djeca koja dolaze iz ovakvih porodica često imaju potrebu, pored ostalog, za socijalnom i psihološkom pomoći. Neosporno, za ovom vrstom pomoći postoji velika potreba, a potražnja je više ili manje iskazana, često samo indirektno pred vaspitačima. Neki ne znaju ni kome da se obrate. Ali, nažalost, odgovorni u politici ili institucijama, izgleda, podcjenjuju značaj ovih zahtjeva. Vaspitači ističu da breme ovih problema, ne govoreći o inkluziji djece sa posebnim potrebama, sve više ulazi u domen njihovog rada. A oni se ne osjećaju dovoljno kompetentnim ni pripremljenim za ovakav rad. Kažu da su najčešće ostavljeni sami sa djecom i problemima. Uprkos svemu, oni nastoje da čine na najbolji način ono što mogu kako bi djeci pomogli. Preko dječjeg cjelokupnog ponašanja, preko crteža i iskaza, oni uspijevaju da osjete težinu poteškoća i dramu porodica, koje prevazilaze, po njihovim riječima, "sva moguća zamišljanja". U kontekstu ovakvih događanja, oni se smatraju pozvanim da prihvate sa više odgovornosti i sa više pažnje djecu koja im dolaze. Evo rezimea nekih njihovih iskaza:

Roditelji većine djece koja im dolaze nemaju stabilno radno mjesto. Neki žive od sive ekonomije, ili još gore, od invalidnine. Vaspitači se pitaju: u kakvoj porodičnoj atmosferi žive ta djeca ? Kako rastu ona čiji je jedan od roditelja zavisnik od alkohola ili droge, koji je ili teško bolestan, invalid, ili u zatvoru ? Da li je atmosfera u takvim porodicama nepodnošljiva? Vaspitači se brinu o tome šta ta djeca proživljavaju, djeca čiji su roditelji u bračnom neskladu, u stalnoj svađi, ili među kojima su svađa i tuča načini funkcionisanja. Takva djeca su, prema njima, izložena nemilim događajima, koje im svakodnevno njihovi roditelji, možda i nesvjesno čine. Ti roditelji, izmučeni ratom, dodatno opterećeni mukotrpnim sadašnjim životom, ne bave se korektno svojom djecom, neki nisu za to ni sposobni. Posljedično, njihova djeca su zanemarena, povrijeđena, zbunjena i uplašena zašto se sve to događa, a neka izložena još i drugim nesrećama koje ih prate. Jedna konstatacija nam je posebno privukla pažnju za razmatranje: "Otac je u toj mjeri odsutan da mi na njega i ne računamo".

Roditelji koji trpe, navode istraživanja, imaju otežane interakcije sa svojom djecom i mogu postati manje osjetljivi, manje tolerantni, i manje sposobni da održavaju pravila ponašanja i postavljena ograničenja prema djeci (Dybdahl, 2001a).

Sve u svemu, dvije konstatacije se nameću: izgleda da su vaspitači predškolskih ustanova u ovoj zemlji prvi, a ponekad i jedini, koji se suočavaju sa problemima porodica djece koju vaspitavaju. Pomagati djecu koja dolaze iz ovakvih porodica, za bosanskohercegovačke vaspitače je izuzetno složeno, jer oni nisu praćeni medicinskim, socijalnim i psihološkim službama, kao na primjer vaspitači zapadnih zemalja¹⁸¹. Ne zaboravimo i to, da baš u ovakvom kontekstu poslijeratnog društva u tranziciji treba još više promišljati obrazovanje mladih i doškolovanje aktualnih vaspitača.

3.3. Pedagoški rad vaspitača

Vaspitači sa kojima sam razgovarala ističu da ne mogu a da ne vode računa o djeci koja ispoljavaju strah, uznemirenost, tugu, agresivnost, anksioznosti, koja se teško koncentrišu na igru i na učenje, koja se izoluju i teško uklapaju u grupu, ili čak odbijaju da govore. Rekli su mi da takva ponašanja sasvim prirodno privlače njihovu pažnju i upozoravaju ih da se nešto dešava sa djetetom. Ako se neko dijete, na primjer, izoluje, ne primorava ga se da učestvuje u zajedničkim aktivnostima, s njim se razgovara u odgovarajućem trenutku, pomogne mu se da odabere neku aktivnost, kako bi ga se, kasnije, ako je to moguće, spontano uključilo u grupu. Svako dijete ima potrebu, zna se, da se povremeno izoluje, ali ako se odvajanje od drugih javlja kao tendencija, treba potražiti prave uzroke i adekvatne načine postupanja - rekla mi je jedna vaspitačica. Vaspitači se,

---

¹⁸¹ U gradu Banja Luka, na primjer, postoji samo jedan psihijatar za djecu.

kako kažu, trude da prilagode pedagoške aktivnosti psihičkom stanju djeteta i da izaberu strategije i metode koje odgovaraju njegovim aktuelnim potrebama. Ova nastojanja su prisutna kako u individualnom pristupu djetetu, koje ispoljava neke poteškoće, tako i u kolektivnom. Da bi ovo postigli, oni se oslanjaju, pored ostalog, na priče, muziku, na crtanje i slikanje, na pozorište lutaka, igranje uloga, na dječju maštu i naročito na njihovo "umjetničko" izražavanje kroz sve ove navedene forme, kako bi djeca što više izrazila svoje emocije. Provedene opservacije jasno su pokazale ovu orijentaciju u njihovom cjelokupnom pedagoškom radu. Iako se primijenjene pedagogije unekoliko razlikuju od jedne do druge regije, neke zajedničke orijentacije su prisutne:

- Velika pažnja se posvećuje raznovrsnim dječjim igrama. Za neke vaspitače – igrati se do "iznemoglosti" - je upravo ono što je potrebno ovoj djeci. U ovom stavu prepoznaje se ideja nekih psihosocijalnih programa primijenjenih na ovim prostorima. Između predloženih igara, djeca su najčešće mogla da biraju one koje su željela u nekom datom trenutku. Djeca koja bi pokušala da kreiraju neke "nove igre", bivala su najčešće podržana od svojih vaspitača. Bilo je i onih koji su se pokazivali direktivnijim prilikom ovakvih pokušaja. S druge strane, neki vrtići su imali čak radionice za igre, potpomognute učešćem roditelja.

- Isto tako, vrtići koje sam posjetila posvećuju veliku pažnju kreativnim radionicama: priče, crteži, muzika, pozorište. Najvažnije mjesto zauzimaju priče svih žanrova, možda baš zahvaljujući slavenskoj kulturi i tradiciji. Tako u nekim vrtićima, u razmaku od po petnaestak dana, svaka radionica predstavi drugima svoje radove. **Stvaralaštvo i igra**, rekli su neki vaspitači, efikasni su, kako zbog toga što im se djeca lako i rado predaju, tako i zbog toga što se dobro osjećaju dok se njima bave. Kroz njih se djeca afirmišu i jačaju samopouzdanje.

Na osnovu uvida u pedagoški rad vaspitača, može se, pored ostalog, konstatovati da se ranom učenju pridaje dosta značaja i da su vrtići ona mjesta gdje dijete može naći odgovore i na svoje potrebe za saznanjem. Jedna od karakteristika ovog učenja je, prije svega, nastojanje da dijete aktivno i na autentičan način učestvuje u svojim aktivnostima. Umjesto da se za njega sve predvidi, daje se prednost vlastitim istraživanjima i otkrićima, konstrukciji znanja, u čemu prepoznamo konceptuelni konstruktivistički okvir Žana Pijažea (Jean Piaget). Pravo pitanje je - koliko ovaj način rada odgovara djetetu i koliko on jača njegovu potrebu za saznanjem, umjesto da je guši, što se u životu i u školi nerijetko i dešava. Drugim rječima, odgovara li ovakav rad više djetetu, a što su posmatranja potvrdila, unosi u svoje saznavajuće aktivnosti, odnosno, ako je ono za njih motivisano?

Mišljenje vaspitača pomaže u iznalaženju odgovora:

Većina njih smatra da djeca bolje uče istražujući, otkrivajući i razmišljajući o onome što čine. To je moguće, kao što su opservacije pokazale, i na uzrastu od 5 godina, ali je ovakav način rada, razumljivo,

mного zahtjevniji i traži stručnu osposobljenost, motivaciju i stvaralaštvo vaspitača. Pobornici ovakvog rada (vaspitači) smatraju da djeca imaju potrebu da budu aktivna, ne samo na kognitivnom planu, nego i na fizičkom i socijalnom. Jer učestvujući u istraživačkom ili stvaralačkom procesu, ona afirmišu sebe i svoje sposobnosti i tako doživljavaju učenje i rad kao svojevrsne vrijednosti. Ovo daje više smisla njihovom radu, kako onome na različitim literarnim oblicima, tako i onome koji zahtjeva izvjestan naučni pogled: voda, zrak, elektricitet, magnetizam i tome slično. A zna se da uočavanje smisla onoga što uči ili radi predstavlja značajno motivaciono vrelo. S druge strane, vaspitači su saglasni da timski način rada pojačava socijalizaciju i uveliko reguliše disciplinu, jer radeći u ekipama djeca 'uče da saraduju i postepeno shvataju da je za uspjeh potrebna saradnja'. Tako, radeći na zajedničkim projektima, svađe postaju sve rjeđe, a međusobna pomoć sve prisutnija. Ukoliko ih vaspitači podstiču i da sami nalaze solucije u rješavanju problema - što je bilo prisutno kod nekih - to još više pojačava smisao rada i ukupan dojam viđenog.

Ovakav pristup pedagoškom radu podsjeća nas jednim dijelom i na učenje Lava Vigotskog (Lev Vygotski) i njegovih sljedbenika socio-konstruktivista. Pedagoška vrijednost viđenog načina rada može se grupisati u tri osnovne tačke: igrovna i tragalačka aktivnost djece u toku sticanja znanja, njihova lična uključenost, odnosno motivisanost, kao i zajednički i saradivački pristup saznavanju. Isto tako, rad vaspitača jednako je tragalački kao i onaj na koji podstiču svoje vaspitanike, pun je nepredvidivosti i neizvjesnosti, zahtjevan u pogledu stručnosti i permanentnog pripremanja za njegovu realizaciju. Jednom rječju, to je rad koji traži dobro osposobljenog vaspitača, kreativnog i otvorenog za novine i za stalna preispitivanja pedagoških postupanja.

Zaključak

Sistematsko posmatranje i kvalitativna analiza pedagoškog rada, razgovora sa vaspitačima i produkcije dječjih radova u deset bosansko-hercegovačkih vrtića omogućili su da se na najneposredniji način stekne uvid u kvalitet zadovoljavanja osnovnih dječjih potreba. Naime, većina vaspitača uspijeva da se odnosi prema djetetu kao prema ličnosti, koja ima svoju posebnost, svoju istoriju, svoj razvojni ritam, svoje potrebe i mogućnosti. Većina pedagoških ekipa se trudi da od ovih ustanova napravi mjesta za život i rad po mjeri djeteta, a ne da djecu prilagođava rigidnom funkcionisanju ustanova. Što se učenja tiče, interes djeteta i njegov lični angažman su prva i prava preokupacija vaspitača. Sebe ne smatraju prenosiocima znanja a djecu pasivnim primaocima. Suprotno tome, oni svoje pedagoške strategije zasnivaju na ohrabriranju djece da uče na njima svojstven način - igrovni i tragalački, i tako nastoje da podstiču njihovu kreativnost i razvijaju želju za učenjem. Dobre relacije sa djecom i roditeljima, uvažavanje dječje ličnosti i njihovog načina učenja, stvaranje od vrtića podsticajnog okruženja u kome se dijete osjeća ugodno i sigurno,

pravi su pokazatelji adekvatnih odgovora na dječje potrebe. Dakle, neki bosansko-hercegovački vaspitači, svjesni su činjenice da su mnogi njihovi vaspitanici nosioci traumatizma koji im njihovi roditelji prenose, svjesni su i poteškoća koje ovi svakodnevno žive i ispoljavaju, i zato čine značajne napore i postižu rezultate u iznalaženju načina da im pomognu. U većini slučajeva, ta pomoć je veća i kreativnija ukoliko su dječje poteškoće veće, a uslovi vaspitačkog rada više otežavajući. Ovakav nalaz, mora se priznati, bio je dosta iznenađujući, ali ga objašnjavam sviješću vaspitača, što su neki i iskazali, da su jedino oni ostali osjetljivi na dječje probleme i poteškoće njihovih porodica.

Ali, ove rezultate uveliko umanjuje činjenica izrazito niskog procenta obuhvatnosti djece predškolskim vaspitanjem u Bosni i Hercegovini, kakav nije poznat, prema nekim saznanjima, ni u jednoj drugoj zemlji u našem okruženju, ali i šire. Tako se ispostavlja apsurdnim govoriti o kvalitetnom vaspitno-obrazovnom radu, a pritom znati da čak oko 94 procenta populacije¹⁸² nije njime obuhvaćeno. A djeca rođena u društvenopolitičkom, ekonomskom i sociopsihološkom okruženju kakvo je bosansko-hercegovačko, izrazito stresnom po ovim i drugim aspektima, imaju potrebu za vaspitnim institucijama visokog kvaliteta, koje bi bile u mogućnosti, pored ostalog, da ublaže negativne efekte strevora. Ako se tome doda činjenica da je i porodica u višedimenzionalnoj krizi i dezorganizaciji, još je evidentnije od kolikog značaja bi bilo da se navedeni procenat od 94 odnosi na OBUHVATNOST, a ne na NEOBUHVATNOST djece predškolskim vaspitanjem. Ova situacija nezbrinutosti, usuđujem se reći i nebrige za malu djecu, doprinosi nesigurnosti bosnsko-hercegovačkog stanovništva u tolikoj mjeri da se gubi povjerenje i u institucije i u ljude.

Literatura

1. Bautier, E. (2006), (la direction), *Apprendre à l'école Apprendre L'école*, Paris: Chronique Sociale.
2. Bevanda, J., (2009), Thèse doctorale à apparaitre: *Éducation préscolaire et besoins fondamentaux de l'enfant : quelques expériences préscolaires européennes comparées avec configuration française*.
3. Bowlby, J., (2007), *Attachement et perte-2-Séparation, angoisse et colère*, Paris: PUF, LE FIL ROUGE,
4. Brazelton, T. Berry, Greenspan, I. Stanley, (2001), *Ce qu'un enfant doit avoir*, Paris: Editions Stock/Laurenc Pernod.
5. Brougère, G., Vandebroek, S., (2007), *Repenser l'éducation des jeunes enfants*, Paris: P.I.E. Peter Lang.
6. Bronfenbrenner, U., (1979), *The ecology of human development*, Cambridg: Cambridg University Press.

¹⁸² Prema evropskim standardima, najmanje 50% djece pohada vrtiće. Švedska, Island, Finska, Engleska, SAD 90%, a Holandija, Belgija i Francuska 100%. Što se tiče zemalja u okruženju, u Sloveniji je preko 60%, u Hrvatskoj 48%, u Srbiji oko 30%, u Crnoj Gori oko 20%, a u Makedoniji blizu 30%.

7. Bunjevac, T. i Kuterovac, G. (1994), *Report on the results of psychological evaluation of the art therapy program in schools in Hercegovina*, UNICEF.
8. Đapić, R. et al., *Polytraumatismes de guerre chez les enfants de Dobrinja*, *Champ psychosomatique* 4/2002 (n°28), p. 23-36.
9. Friedrich, J.- M., Helwig, Ch., (2005), *Pour une classe reussie. Lire et écrire avec les G S*, Paris: Nathan.
10. LaRue, A., (2000), *L'accueil des jeunes enfants aux Etats-Unis*, in Rayna, S. ; Brougère, G. (coord.), *Traditions et innovations dans l'éducation préscolaire : perspectives internationales*, Paris: INRP.
11. Lévine, J., (n. 4.), *Je est un autre*, in. Delannoy, C., *La motivation*, (1997), Hachette Education, p.74.
12. Moro, M.R. ; Lebovici, S. (sous la direction de), (1995), *Psychiatrie humanitaire en Yougoslavi et en Arménie : face au traumatisme*, Paris: Presses Universitaires de France/Monographies de la psychiatrie de l'enfant.
13. OSCE, (2005), *Strateski pravci razvoja predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.
14. Rayna, S. ; Brougère, G. (coord.), (2000), *Traditions et innovations dans l'éducation préscolaire : perspectives internationales*, Paris: INRP.
15. Rayna, S., (2003), *Regard sur les apprentissages des tout-petits*, *Enfance*, N° 24 /4, p. 33.

INTERNET ADRESE

16. Selimović, Sofović, (2010), *Polizaj djece u Bosni i Hercegovini*, <http://www.sos-ds.ba>
17. Stuvland, Duraković-Belko,(2000), *Rezultati empirijskih istraživanja provedenih na području bivše Jugoslavije*, Sarajevo, *Psihosocijalne posljedice rata*, <http://www.psih.org>.)